

FRAGMENT PROFILOVANÉHO OSTĚNÍ Z KOSTELA SV. PROKOPA V ČERNĚVSI

TÁŇA NEJEZCHLEBOVÁ

Obr. 1. Černěves, kostel sv. Prokopa, celkový pohled od severovýchodu. Foto: Táňa Nejezchlebová 2009.

V případě stavebních změn a historického vzhledu kostela sv. Prokopa v Černěvsi se dosavadní publikované stati omezovaly pouze na popis dochované architektury a vybavení s velmi stručnými poznámkami k historii, plynoucími z písemných pramenů.¹ Až v průběhu roku 2009 a 2010 při plánované opravě fasád kostela byly dosavadní poznatky rozšířeny o průzkum reliktů historických omítek,² jehož závěry byly vzápětí publikovány.³ Následující objev druhotně užitých architektonických článků v severní části ohradní zdi hřbitova poskytl další rozšiřující informace k zaniklé podobě kostela. Nejvýraznějším objeveným prvkem byl profilovaný fragment ostění, jehož rozbor tvoří jádro tohoto příspěvku.⁴

¹ E. POCHÉ a kol., *Umělecké památky Čech. A–J*, Praha 1977, s. 183–184; B. MATĚJKA, *Soupis památek historických a uměleckých v Království českém. IV. Politický okres Roudnický (díl I.)*, Praha 1898, s. 49–51.

² Černěves – kostel sv. Prokopa, OPD vnějšího pláště lodi a presbytáře, autor: T. Nejezchlebová, Archiv NZ OPD a SHP NPÚ ÚOP v Ústí nad Labem, 2009, sign. 1582.

³ T. NEJEZCHLEBOVÁ, *Historické omítky vnějšího pláště lodi a presbytáře kostela sv. Prokopa v Černěvsi*. Monumentorum Custos 2010, Ústí nad Labem, s. 51–56.

⁴ Pro úplnost přehledu budou společně se studovaným prvkem popsány také další součásti souboru prvků v ohradní zdi hřbitova kostela.

K VÝVOJI KOSTELA SV. PROKOPA

Historie kostela je v literatuře spojována především se změnami v držbě doksanského kláštera, k jehož majetkům Černěves částečně náležela.⁵ Nejstarší písemná zmínka přímo ke vsi bez jmenování kostela je vztažena k roku 1273, kdy byla Černěves převedena do držení doksanského kláštera.⁶ Přestože se v první zmínce o kostelní stavbě nehovoří, lze vzhledem k dochovaným románským částem lodi se zazděnými románskými okenními otvory předpokládat, že v této době vznikla i nejstarší černěveská kostelní stavba.

Ve 14. století byl status kostela změněn na farní a od roku 1352 byl pod tímto statutem veden v registrech papežských desátků, v nichž je kontinuálně zmiňován až do roku 1405.⁷ K roku 1390 zřejmě došlo k rozdělení vsi

⁵ *Ottův slovník naučný: ilustrovaná encyklopaedie obecných vědomostí. Díl VI. Čechy – Dansauer*. Praha 1997, s. 632.

⁶ A. PROFOUS a kol., *Místní jména v Čechách: jejich vznik, původní význam a změny. I. díl A – H*. Praha 1947, s. 287, A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník historický Království českého*. Praha 1908, s. 115.

⁷ W. W. TOMEK (ed.), *Registra decimarum papalium, čili: Registra desátků papežských z diocézi Pražské*, Praha 1873, s. 26.

Obr. 2. Černěves, kostel sv. Prokopa, pohled na náleзовou situaci profilovaného fragmentu ostění v ohradní zdi hřbitova od severu. Foto: Táňa Nejezchlebová 2012.

na dvě části, kdy část s kostelem spadala přímo do majetku arcibiskupství, nicméně spravována byla z Roudnice nad Labem a zbývající část dále zůstávala pod správou kláštera v Doksanech. Roku 1454 došlo k zastavení doksanské části Zbyňkovi Zající z Házmburka, který ji spojil se statky v Klapém a Budyni nad Ohří.⁸ Část s kostelem nadále zůstávala v majetku pražského arcibiskupství pod správou v Roudnici n. L.,⁹ odkud zřejmě vyšel i podnět k přestavbě snad již prostorově a konstrukčně nevhodného farního kostela. Během přestavby byl v první řadě přestavěn a zaklenut presbytář, který se do období 15. století hlásí především podobou klenby a profilem klenebních žeber.

Rozdělená správa Černěvsi pokračovala i v 16. století. Díl bez kostela, zastavený od roku 1454 Zajícům z Házmburka, byl v roce 1577 odprodán do přímého vlastnictví Mikuláši Zající z Házmburka.¹⁰ Díl s kostelem, spravovaný od roku 1390 z Roudnice n. L., byl v roce 1575 dědičně postoupen společně s Roudnicí n. L. Vilémovi z Rožmberka, který nechal po vleklých sporech o dědictví příslušnou část spolu s Roudnicí n. L. v roce 1592 zapsat manželce Polyxeně z Pernštejna, která majetek udržela i po svém druhém sňatku se Zdeňkem Vojtěchem z Lobkovic v roce 1603.¹¹ Držbu Viléma z Rožmberka v Černěvsi spojujeme

především s ulitím zvonu v roce 1583,¹² nicméně s obdobím jeho držby, či s dobou držby Polyxeny z Pernštejna lze pravděpodobně spojit i výraznou stavební aktivitu na kostele sv. Prokopa v Černěvsi, jak dokládají jednak dochované reliktury historických omítek, jednak fragmenty zazděných okenních otvorů v jižním průčelí presbytáře kostela, s určitostí lze očekávat výstavbu věže.¹³

V roce 1617 došlo z iniciativy Polyxeny z Pernštejna ke spojení obou dílů Černěvsi. Vzápětí ji Polyxena z Pernštejna odkoupila a spojila s Brozany n. O. do jedné državy.¹⁴ Následkem toho byl status kostela v roce 1623 změněn na filiální s příslušností k faře ve Vetlí.¹⁵ Později byl kostel zřejmě barokně upravován, jak prozrazují termální okna

⁸ TAMTÉŽ.

⁹ Zřejmě za držby Zdeňka ze Šternberka (držba 1453 – 1467), nebo Ješka z Boskovic (držba před 1475 – 1497). TAMTÉŽ, s. 773.

¹⁰ A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník...*, s. 115.

¹¹ A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník...*, s. 773.

¹² Dnes zaniklý zvon nesl nápis: „Vysoce urozený pán pan Vilim z Rožmberka a na Českém Krumlově správce a vladař domu Rozmberského, jeho milosti římského císaře tajný rada a nejvyšší purkrabí pražský Petr Hoslakovský a Arlewic hejtman na Roudnici kněz Petr Nepomucký od Zelené Hory farař v Černěvsi. Zvon delal slovatný Brykčí z Cimperku, zvonář v Novém městě Pražském do Černěvsi nákladem všech osadních, smluveno dělání toho zvonu skrz vyslání od obce Václava a Mataussa kostelníky v Černovsi a Jakuba Bašty z Kyškovic, stalo se v autery po památce maudrosti Boží leta Paně 1583.“ Nápis převzat z B. MATĚJKA, *Soupis památek historických...*, s. 51.

¹³ K přestavbě a reliktům podrobněji viz T. NEJEZCHLEBOVÁ, *Historické omítky vnějšího pláště lodi...*

¹⁴ Brozany n. O. spolu s dalším duchovním majetkem náležejícím k Černěvsi nechal Matyáš II. Polyxeně z Pernštejna vložit do desek zemských jako zpupné zboží již v roce 1614. A. SEDLÁČEK, *Hrady, zámky a tvrze království Českého. Díl XIV. Litoměřicko a Žatecko*. Praha 1923, s. 422.

¹⁵ A. SEDLÁČEK, *Místopisný slovník...*, s. 115.

Obr. 3. Černěves, kostel sv. Prokopa, detail profilovaného fragmentu ostění v ohradní zdi hřbitova. Foto: Táňa Nejezchlebová 2012.

v lodi, vstup do sakristie a vstupní brána s ohradní zdí kolem areálu kostela. Poslední úprava proběhla v 19. století, kdy kostel dostal konečnou vnější podobu ve formě empírového pláště.

NÁLEZOVÁ SITUACE A CHARAKTERISTIKA FRAGMENTU

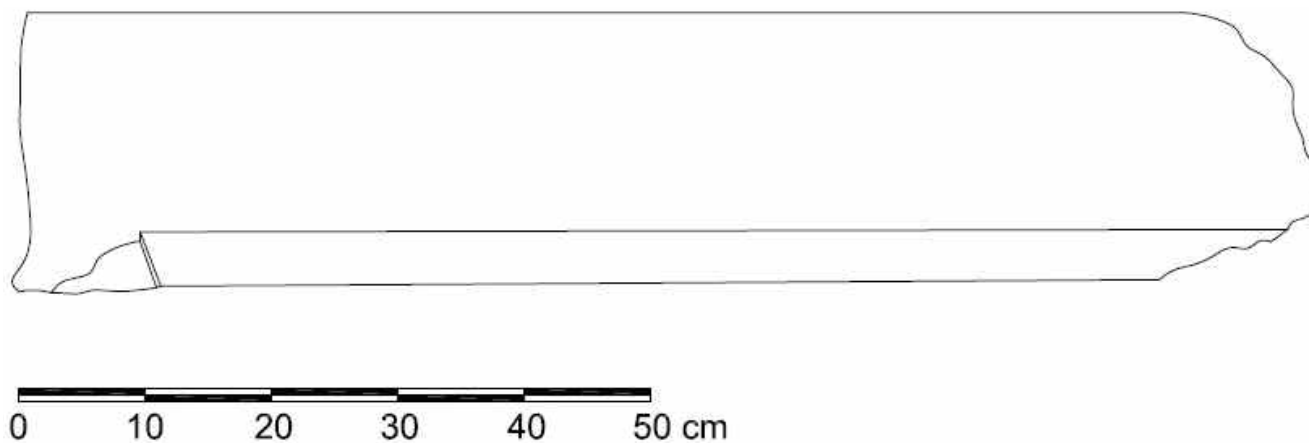
Fragment profilovaného ostění je součástí severní části ohradní zdi, která navazuje na vstupní bránu do kostelního areálu (**obr. 2**). Ohradní zeď je založena v mělkém vkopu a je skládána z lomové opuky na vysoké vrstvy velmi jemné nekonzistentní malty s menším podílem mletého vápna. Ve hmotě zdiva je na lokální vysprávky užito cihelné zdivo, některé opukové kameny jsou přezhelnuty do tmavě červené barvy. Korunu obvodové zdi kryjí cihly v maltovém loži. Technika konstrukce ohradní zdi je patrná z rubu při pohledu od kostela. Hmota zdi je zhotovena formou litého zdiva s jádrem z lité světlé malty homogenní konzistence se zpevňující frakcí drobného kamenného štětu, vnitřní líc je lokálně vyložen z cihel. Vlivem špatného ukládání opuky dochází k výrazné degradaci kamenného materiálu líců až k úplnému zániku části ohradní zdi, čímž došlo k vypreparování části ostění, které přesahuje volně do prostoru. Pohledově se články v lících ohradní zdi projeví v důsledku degradace povrchových omítek až na líc zdiva a částečně vypadáním ložných malt od profilované hrany ostění, čímž vystoupily fragmenty historických povrchových úprav prvku.

Profilované ostění je osazeno ve vnějším lící zdi,

pohledově se obrací k přilehlému hospodářskému objektu. Je součástí menšího souboru druhotně použitých prvků. Soubor obsahuje dva fragmenty podélně uložených kamenicky opracovaných hranolů o délce cca 90 cm. Jedna z hran prvků je profilována pravoúhlým ústupkem, do něhož pravděpodobně zapadala výplň otvoru. Dle shodného tvaru střední spáry se původně jednalo o jeden prvek o celkové délce cca 180 cm, z čehož lze usuzovat spíše na stojku dveřního portálu. Pravá část prvku má horní hranu ostrou, opracovanou do plochy, na niž mohl navazovat další prvek. Při ostré hraně ukončení prvku je patrná zahnědlá krusta korozní vrstvy, zbytek plochy prvku je degradovaný zvětráním a postupně dochází k lístkování kamenného materiálu a následné degradaci. Dalším prvkem souboru je mohutný podélně uložený prvek nepravidelného tvaru o délce cca 120 cm. Mohutný prvek je silně poškozen mechanickým otlčením materiálu a zvětráním. Článek leží ve vnějším lící ohradní zdi při její patě, jeho původní užití není jasné. Vzhledem k velikosti a tvaru prvku lze uvažovat o jeho užití v rámci nárožní armatury.

Posledním prvkem souboru je sledovaná část ostění. Prvek leží ve vnějším lící ohradní zdi ve výšce cca 60 cm nad terémem (**obr. 3**). Pohledová plocha je zcela otevřena, pouze na přečnívajícím konci ze zdi se udržely fragmenty povrchových úprav, náležejících ohradní zdi, nejedná se tedy o povrchové úpravy časově shodné s ostěním.

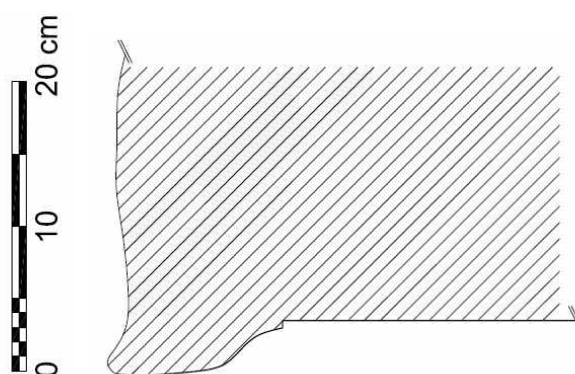
Sledovaný prvek je jediným výrazně profilovaným článkem souboru. Jedná se o hranol o rozměrech cca 97 cm x 22 cm x 31 cm (**obr. 4**). Fragment se nedochoval v celém

Obr. 4. Černěves, kostel sv. Prokopa, axonometrické zobrazení fragmentu ostění v ohradní zdi hřbitova. Autor: Táňa Nejezchlebová 2013.

Obr. 5. Černěves, kostel sv. Prokopa, detail náběžního štítku profilace fragmentu ostění v ohradní zdi hřbitova. Foto: Táňa Nejezchlebová 2012.

Obr. 6. Černěves, kostel sv. Prokopa, kresebné zobrazení profilu náběžního štítku profilace fragmentu ostění v ohradní zdi hřbitova. Autor: Táňa Nejezchlebová 2013.

rozsahu, oba konce jsou poškozeny odlomením, které částečně postihlo i okraj náběžního štítku. Článek je vysekán z jemné opuky, stejně jako ostatní prvky souboru. Povrch kamene je opracován jemným sekáním drobným kamenickým nástrojem, stopy po hustém šikmo vedeném sekání jsou patrné na ploše i okosené hraně prvku. Vnitřní hrana je profilována okosením o šířce 7 cm. Okosení probíhá po celé délce dochovaného fragmentu a vyrůstá z projmutého náběžního štítku (**obr. 5**). Štítek je od okosení odsazen mělkým pravoúhlým ústupkem (**obr. 6**). Nasazení okosení na náběžní štítek odkazuje na nedochovanou část pravděpodobně hladkého, neprofilovaného soklu ostění.

Na ploše okosení se pod maltou ohradní zdi dochovaly fragmenty autentické povrchové úpravy portálu. Ostění bylo dle fragmentů potahováno tenkou jednovrstvou vápennou omítkou s jemně hlazeným povrchem, na kterou navazoval bílý vápenný nátěr v několika vrstvách (**obr. 7**). Rubová strana prvku je degradována zvětráváním povrchu a mechanickým poškozením, čímž došlo k částečnému setření hran a ploch prvku. Sekaná plocha je zachována pouze částečně při vnějším přečnívajícím konci prvku. Plocha nese zachovanou zahnědlou krustu, vzniklou na povrchu ostění pravděpodobně v důsledku přežehnutí ohněm (**obr. 8**).

Obr. 7. Černěves, kostel sv. Prokopa, detail autentické povrchové úpravy na okosení profilace fragmentu ostění v ohradní zdi hřbitova. Foto: Táňa Nejezchlebová 2012.

HODNOCENÍ FRAGMENTU

Určení stáří profilovaného fragmentu ostění není zcela jednoznačné. V první řadě se nabízí otázka, zda se jedná o ostění okenního otvoru, či o portál. Ze starších okenních otvorů, které zanikly v průběhu stavebního vývoje kostela, jsou známy jednak renesanční až raně barokní otvory

Obr. 8. Černěves, kostel sv. Prokopa, pohled na rubovou stranu profilovaného fragmentu ostění v ohradní zdi hřbitova. Foto: Táňa Nejezchlebová 2012.

v jižním průčelí presbytáře¹⁶ a jednak zazděný okenní otvor v závěrovém boku presbytáře.¹⁷ U mladších otvorů lze současnost s fragmentem ostění v ohradní zdi vyloučit vzhledem k odlišnému vzhledu okosení i nasazení záklenku. U otvoru v presbytáři lze shodnost rovněž vyloučit, neboť náběžní štítek i okosení jsou rozdílného vzhledu. Jako nejpravděpodobnější se tak jeví řešení, že se jedná o fragment stojky portálu dveřního otvoru, lokalizaci na stavbě lze teoreticky spojit s exteriérovým vstupem ze hřbitova do sakristie, který je v současném stavu opatřen barokním kamenným rámem s plastickou lištou vnější hrany a stopami modro-červené polychromie. Samotná hmota sakristie je datačně v literatuře bez dalšího upřesnění spojována již s obdobím 13. století,¹⁸ dle dochovaných konstrukcí a prvků lze s jistotou předpokládat existenci sakristie v 15. století.

Druhotné uložení prvků do ohradní zdi lze časově spojit s dobou výstavby ohradní zdi. Tu lze dle vzhledu vstupní

brány stylově zařadit do období raného baroka, s ohledem na stavební vývoj kostela zhruba do první poloviny 17. století. S výstavbou brány lze teoreticky spojit také výměnu portálu vstupního otvoru do sakristie, a to zejména na základě shodné modro-červené polychromie, která se objevuje na kamenném rámu otvoru, ale také na rytém volském oku v nástavci brány. Časovému zařazení do raného baroka odpovídá i tvar a zpracování kamenného dveřního rámu.

Určení vlastní datace prvku je poměrně složité. Stanovit ji lze pouze rámcově na základě rozboru profilace a předpokládaného tvaru portálu, jehož součástí prvek byl. Rekonstrukce tvaru je výrazně ztížena zánikem autentické situace vstupu.¹⁹ I přes to je pravděpodobné, že se jednalo o jednoduchý pravoúhlý portál s přímým překladem, který byl profilován pouze okosením vnitřní hrany. Užití podobných drobných portálů pro vedlejší prostory sakrálních objektů a šířeji pro profánní stavby je známo od poloviny 14. století.²⁰ Druhý rozmach užívání pravoúhlých portálů zaznamenává česká stavební produkce v sakrálním okruhu společně se zesvětštěním architektury po husitských válkách se silící tendencí v 80. letech 15. století.²¹ Ve výzdobě portálů se navíc prosazuje tendence vývoje od složitých

¹⁶ Podrobně viz: T. NEJEZCHLEBOVÁ, *Historické omítky...*, s. 53.

¹⁷ Obdélný okenní otvor je vymezen čtyřmi díly hranolového kamenného ostění s rovným překladem. Zazdivku světlého otvoru a částečně i samotné ostění otvoru je překryto vrstvami hlazených vápenných omítek s vápennými nátěry a pekovaním v první vrstvě a hmotou empírového pláště kostela v druhé vrstvě. Vzhledem ke starším omítkám zanikl otvor někdy v časovém horizontu proražení starších okenních otvorů presbytáře a lze tak usuzovat na jeho gotické stáří snad ve spojitosti s přestavbou presbytáře v 15. století.

¹⁸ E. POCHÉ a kol., *Umělecké památky Čech. A–J*, Praha 1977, s. 183. Je však otázkou, jak byla tato datace stanovena.

¹⁹ Situace je vedle výměny kamenného rámu otvoru změněna také celkovou změnou otvoru formou vyzdění špalet se segmentovým záklenkem v interiéru, čímž došlo k setření stop starší situace.

²⁰ V. MENCL, *Vývoj středověkého portálu v českých zemích*, Zprávy památkové péče 20, 1960, č. 4, s. 134.

²¹ TAMTÉŽ, s. 142.

prutových profilací s hruškovým průřezem k jednoduchým plochým rámcům s prostým okosením hrany nad pravoúhlým zalomením, či náběžním štítkem.²² Dataci fragmentu ostění v Černěvsi je tak možné teoreticky spojit s udávanou přestavbou presbytáře v 15. století. Typově odpovídá udanému trendu také portál z presbytáře do sakristie, který má překlad podpořený dvojicí koutových konzol. Pozdější dataci spíše do závěru 15. století odpovídá také dynamické prohnutí náběžního štítku s mírným odsazením od okosení ilustrující pozvolně prosazovanou změnu vzhledu prostých trojúhelných štítků formou určité tvarové manýry doznívajícího slohu.

ZÁVĚR

Popsaný fragment ostění v obvodové zdi hřbitova kostela sv. Prokopa v Černěvsi je zřejmě pozůstatkem pravoúhlého portálu exteriérového vstupu do sakristie. Celková podoba i potvrzení předpokládané původní polohy portálu dnes již není možné vzhledem k radikální přestavbě vstupu do sakristie a zániku zbylých částí portálu zjistit. I přes to doplňuje objev části kamenného ostění znalosti o zaniklé podobě kostela a dovoluje naznačit vývojové tendence složení a výzdoby drobných architektonických detailů stavby. Také druhotné užití článku při budování nově vznikající ohradní zdi v raném baroku po zániku portálu svědčí o způsobu nakládání s kvalitním kamenným materiálem, byť ve změněné funkci. V neposlední řadě nastiňuje potenciál dalšího podrobného průzkumu dosud neodhalených částí ohradní zdi, který by potencionálně mohl rozšířit znalosti o historické podobě kostela.

RESUMÉ

FRAGMENT OF A SHAPED MOULDING FROM THE CHURCH OF ST. PROCOPIUS IN ČERNĚVES

In a wall around the cemetery of the church of St. Procopius in Černěves a set of mason elements secondarily stored have been found, of which the most significant was a fragment of a shaped moulding. Profile of the moulding continues the one of an impost block and where it is bevelled parts of authentic surface modifications were preserved. On the basis of analysis the moulding was dated to the same period as building adaptations of the church at the end of the 15 century. Its original shape was reconstructed as a smallish rectangular portal, the location of which is with respect to exterior entrance supposed to have been in a sacristy. The moulding probably ceased to exist at the same time when it was stored in its secondary position in Early Baroque period in the first half of the 17 century.

²² TAMTĚŽ, s. 134.